

**Naxçıvan şəhərində sənətkarlıq
(XIX əsrin birinci yarısı)**

Arzu Abdullayev*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7297931>

Xülasə

Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvan diyarında qədim zamanlardan əhalinin ənənəvi məşğuliyyət sahələrindən biri də sənətkarlıq olmuşdur. Sənətkarlıq şəhərlərdə, xüsusilə Naxçıvan xanlığının siyasi və iqtisadi mərkəzi olan Naxçıvan şəhərində mərkəzləşmişdi. XVIII əsrin sonu- XIX əsrin əvvəllərində Naxçıvan şəhəri dəfələrlə əldən-ələ keçmiş, müxtəlif müharibələr nəticəsində şəhərdə talanlar olmuşdur. Nəticədə bu talanlar sənətkarlığa da təsirsiz ötüşməmişdir. XIX əsrin 20-ci illərində Naxçıvanda olmuş Robert Ker Porterin də yazdığı kimi XIX əsrdə şəhərin əvvəlki ehtiyamı böyük ölçüdə azalmışdı.

Açar sözlər: Sənətkarlıq, diyar, xanlıq, sənətkar emalatxanası, siyasi mərkəz, iqtisadi inkişaf, XIX əsr

Abstract

Craftsmanship has been one of the traditional occupations of people in Azerbaijan, including Nakhchivan, since ancient times. Craftsmanship was concentrated in the cities, especially in the city of Nakhchivan, which was the political and economic center of the Nakhchivan Khanate. At the end of the 18th and the beginning of the 19th century, the city of Nakhchivan changed hands many times, as a result of various wars, the city was looted. As a result, these robberies did not leave an impact on craftsmanship. As Robert Kerr Porter, who visited Nakhchivan in the 20s of the 19th century, wrote, the previous glory of the city was greatly reduced in the 19th century.

Keywords: Craftsmanship, country, khanate, craftsman's workshop, political center, economic development, XIX century

Giriş

Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvan diyarında qədim zamanlardan əhalinin ənənəvi məşğuliyyət sahələrindən biri də sənətkarlıq olmuşdur. Naxçıvan diyarında sənətkarlığın inkişafı onun ayrı-ayrı sahələrinin həm istehsal etdiyi mallara olan tələbatı, həm də ticarət əlaqələrinin səviyyəsi ilə şərtlənmişdir. Başqa şəkildə desək, sənətkarlıq və onun ayrı-ayrı sahələri bir tərəfdən, cəmiyyətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin, digər tərəfdən, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin göstəricisi kimi çıxış edirdi. Araşdırdığımız dövrdə Naxçıvan diyarının əsas şəhərləri olan istər Naxçıvan, istərsə də Ordubadda sənətkarlıq o qədər də yüksək səviyyədə olmamışdır (Abdullayev, 2015: 72). Bununla belə sənətkarlıq bir çox orta əsr şəhərlərində olduğu kimi, Naxçıvan və Ordubadın da əsas sənaye istehsalının özəyini təşkil edirdi. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, sənətkarlığı təkcə şəhərlərə aid etmək səhv olardı. Çünki

* Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Azərbaycan, Naxçıvan a.ordubadi@gmail.com

kənd yerlərində ilkin tələbatı kənd sənətkarları, xüsusilə dəmirçilər, nalbəndlər, duluşçular və bu kimi sənətkarlar təmin edirdilər (Budaqov, 2014: 60). Şeklinde yazılsın istinadlar. Az olan məhsulu yığdıqdan və kiçik torpaq sahəsini əkdikdən sonra bekar qalan kəndlilər üçün sənətkarlıq istər-istəməz qış məşğuliyyətinə çevrilmiş olurdu. Belə hallar qışı sərt keçən Naxçıvan xanlığında daha çox gözə çarpırdı. Çox cəhətli təsərrüfatla məşğul olan kəndlilər ilk növbədə öz ailələrinin və təsərrüfatlarının ehtiyaclarını nəzərə alırdılar. Belə ki, kəndli ailələri çörək bişirir, ipək lifləri açır, yunu darayır, yun sapları əyirir, rəngləyir, geyim paltarları tikir, dəri aşılayır, çarıq tikir, xalça toxumaqla məşğul olur, əl dəyirmanlarında un üyüdür, yaşayış evi və tövlə inşa edir, əmək alətləri hazırlayır, dülgərlik və dəmirçiliklə də məşğul olurdular (Budaqova, 2014: 60).

Sənətkarlıq şəhərlərdə, xüsusilə Naxçıvan xanlığının siyasi və iqtisadi mərkəzi olan Naxçıvan şəhərində mərkəzləşmişdi. XVIII əsrin sonunda Azərbaycan şəhərlərində, o cümlədən Naxçıvanda aşağıdakı sənət və peşələr mövcud idi: dərzi, papaqçı (börkçü), çəkməçi (başmaqçı), zərgər, sərrac, dəmirçi, misgər, toxucu, boyaqçı, qəssab, çörəkçi, bənnə, xarrat, dülgər, şüşəsaz, keçəçi, palançı, dabbaq, bəzzaz, kababçı və s. (Əliyev, 2007: 54). Sənətkarlıqda primitiv texnikadan istifadə edildiyindən hər bir sənətkardan yüksək ustalığ tələb olunurdu.

Yuxarıda sadalanan sənət növlərindən Naxçıvan xanlığında toxuculuq, xüsusilə pambıq parça toxumaq sənətinin daha geniş yayılmasını mübaliğəsiz qeyd etmək olar. Toxuculuqla məşğul olan hər bir ailədə, demək olar ki, primitiv da olsa əyirici və toxucu dəzgahı (mancanaq) var idi. Bu barədə İ.Şopenin əsərində oxuyuruq: “Buradakı sənətkarların əksəriyyətini toxucular təşkil edirlər. Hər ailənin öz dəzgahı vardı ki, bu dəzgahlarda da qadınlar iplərdən bez toxuyur və pambıq parça hazırlayırlar” (Шопен, 1852: 851). Tədqiqatçıların verdiyi məlumata görə, təkcə Naxçıvan şəhərində 40 ailədə bez parça toxunurdu. Toxuculuq məhsulları ilk növbədə hər bir ailənin öz təsərrüfat-məişət tələbatını ödəyirdi. Naxçıvan şəhərində pambıq parça istehsalını ifadə edən sənət növü bəzzazlıq və ya culfaçılıq adlanırdı (5, c.1, s.87).

Naxçıvanda boyaqçılığın inkişafına da diqqət yetirilirdi. Yunun və müxtəlif ev əşyalarının boyanılmasında təbii bitkilərdən istifadə olunurdu (Abdullayev, 2015: 73).

Naxçıvan şəhərində şüşəsazlıq inkişaf etmiş sənət sahələrindən biri idi. Burada hasil olunan adi şüşələrlə yanaşı, şəbəkələrin hazırlanmasında istifadə olunan al-əlvan şüşələr də hazırlanırdı. Tədqiqatçılar Matenadaran (Ermənistanda) arxivlərində saxlanılan bir sənədə istinadən müəyyən etmişlər ki, İrəvan xanlığının hakimi Hüseyn Əli xan Naxçıvana məktub göndərərək Kalbalı xandan İrəvan şəhərində tikdirdiyi hamamın pəncərə şəbəkəsi üçün 400 ədəd müxtəlif rəngli şüşə göndərilməsini xahiş etmişdir (Əliyev, 2007: 55).

Belə qənaətə gəlmək olar ki, Naxçıvanın şüşə istehsal edən sənətkarları yüksək iş qabiliyyətinə malik olduqlarından öz məhsullarını xaricə göndərmək iqtidarında idilər.

Bəhs etdiyimiz dövrdə Azərbaycan şəhərlərinin əksəriyyətində sənətkarın emalatxana-dükənləri əsasən bazar meydanlarında cəmləşirdi. Bu işə başlıca olaraq yerli, xarici və tranzit ticarətlə bağlı idi. Naxçıvan bazarında irili-xırdalı 138 dükən, eləcə də dükansız fəaliyyət göstərən peşə sahibləri də var idi ki, onları peşələri üzrə bu və ya digər yerlərdə işləmək üçün dəvət edirdilər (Сымбатзаде, 1964: 9; 7. Абдүллаев, 1965: 88). Həmin peşə sahiblərinə daşyonan (daşkəsən), bənnə, xarrat, dülgər və b. daxil idilər.

Naxçıvan diyarında maldarlığın inkişafı burada gön və dəri işləmə üzrə sənətkarlıq sahələrinin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdı. Şəhərdə bu sahə üzrə 10 dükən (emalatxana) fəaliyyət göstərirdi. Naxçıvan diyarında qoyunçuluğun inkişafı yun xalça istehsalını lazımi qədər xammalla təmin edirdi. Naxçıvan xalçaçılarının hazırladıqları gəbə, palaz, xalça, cecim,

məfrəş evin otaqlarını bəzəmək, xurcun və çuval isə səyyahlar və ticarət karvanları üçün sərfəli idi.

Naxçıvan diyarında toxunan qırmızı rəngli bez parça ən çox xarici bazara çıxarılan məhsullardan olmuşdur. Bu məhsul çox zaman daha artıq ehtiyac duyulan Qarabağ və İrəvan xanlıqlarına satılmağa aparılırdı.

XIX əsrin başlanğıcında, yəni Rusiya işğalına qədərki dövrdə Naxçıvan şəhərində sənayenin əsas sahələrindən biri duzçıxarma olmuşdur. Daşduz Şıxmahmud, Cəhri və Sust kəndləri arasındakı dağlıq ərazidən çıxarılırdı. 1828-ci ilədək duz mədənləri Kalbalı xanın ixtiyarında olmuşdur (İsmayılov, 2007: c.4,70). Naxçıvan şəhərində və göstərilən kəndlərdə yaşayan əhalinin bir hissəsi bu mədənlərdə duz çıxarılmasına təhkim olunmuşdu. Bu dövrün əsas tədqiqatçılarından olan Z.Şahverdiyev yazır ki, XVIII əsrin sonlarınaq Naxçıvanda duz istehsalı ilə istisnasız olaraq Cəhri kəndinin sakinləri məşğul olurdular. Lakin Kalbalı xanın vaxtında, XIX əsrin əvvəllərində cəhrililər bu işdən kənarlaşdırılmış, duz çıxarılması hüququ Şıxmahmud kəndinin sakinlərinə verilmişdi (Şahverdiyev, 2008: 84).

XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində Naxçıvan şəhəri dəfələrlə əldən-ələ keçmiş, müxtəlif müharibələr nəticəsində şəhərdə talanlar olmuşdur. XIX əsrin 20-ci illərində Naxçıvanda olmuş Robert Ker Porterin də yazdığı kimi XIX əsrdə şəhərin əvvəlki ehtiyamı böyük ölçüdə azalmışdı (Ker Porter, 1821: 211).

Ədəbiyyat

Abdullayev, A. K. (2015). Naxçıvanda sənətkarlığın tarixi coğrafiyası (XVIII əsrin ikinci yarısı XIX əsrin birinci yarısı). Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, İctimai elmlər seriyası

Azərbaycan tarixi (XIX əsr). (2007). Bakı: Elm

Budaqova, S. İ. (2014). Naxçıvan diyarının siyasi tarixi. Bakı: Elm və təhsil

Əliyev, F. M. (2007). Naxçıvan xanlığı. Bakı: Şərq-Qərb

Naxçıvan Ensiklopediyası. (2005). İstanbul: Bakanlar media

Şahverdiyev, Z. Ə. (2008). Naxçıvan bölgəsi XIX-XX əsrin əvvəllərində. Bakı: Elm

Абдуллаев, Г.Б. Азербайджан в XVIII в. и взаимоотношения с Россией, Г. Б. (1965). Баку: Изд-во Академии наук Азербайджанской ССР

Сумбатзаде, А. С. (1964). Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку: Изд-во АН Азерб. ССР.

Шопен, И. И. (1852). Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук

Ker Porter, R. (1821). Travels Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia &c. during the years 1817, 1818, 1819, and 1820. London: Ternoster-row